

Montessori, Van Reesema en Philippi

De beide artikelen van Maartje Hazenoot over Van Reesema en haar dochter Philippi op deze website zijn belangwekkend voor Montessorianen. We krijgen nog eens op een rij gezet hoe het Montessorionderwijs in Nederland ontstond en hoe het zich ontwikkelde. En hoe aanvankelijke harmonie kon verworden tot een richtingenstrijd, waarvan je je maar moeilijk kunt voorstellen dat het welzijn van kinderen ermee gebaat was. In de volgende hoofdstukjes ga ik in op een aantal genoemde tegenstellingen en geef daar mijn zienswijze over.

Voor en na 1919

In beide artikelen valt te lezen dat er na 1919 als het ware een nieuwe Montessori ontstaat, die min of meer breekt met haar eigen uitgangspunten. Het Montessorionderwijs wordt te veel aan banden gelegd en de spontane uitingen van het kind worden geremd.

Het is de tijd waarin Montessori juist haar tweede hoofdwerk over haar werkwijze heeft voltooid: *Zelfopvoeding*. Het boek gaat over de opvoeding van kinderen tussen hun zesde en twaalfde levensjaar. Het bestaat uit twee delen. In het eerste worden haar gedachten geformuleerd over de karakteristieke eigenschappen van het 'lagere schoolkind'. Het tweede deel is een overzicht van het tot dan voor die kinderen ontwikkelde Montessorimateriaal. Beide boeken zijn te raadplegen op het internet.

Als zich een ommekeer in de gedachtegang van Montessori zou hebben voorgedaan, dan zou dat uit dit boek moeten blijken.

"De omgeving moet dus de middelen bevatten tot zelfopvoeding. Deze middelen kunnen niet zomaar uit de lucht worden gegrepen; zij vertegenwoordigen het resultaat van een proefondervindelijke studie, die niet ieders werk is, omdat een dergelijk subtiel werk wetenschappelijke voorbereiding vereist; bovendien is daarvoor, zoals voor alle proefondervindelijke studie, ijver nodig, veel tijd en nauwkeurigheid. vele

jaren worden door proefnemingen in beslag genomen, voordat men de *middelen* kan aanbieden die werkelijk voor *psychische ontwikkeling noodzakelijk* zijn. ....
Wie heden ten dage over vrijheid in de scholen spreekt, zou tegelijkertijd voorwerpen moeten overleggen, als het ware tezamen een *wetenschappelijk apparaat* vormend, dat vrijheid inderdaad mogelijk zou maken."¹

Uit dit citaat kan niet de conclusie getrokken worden dat Montessori's gedachten een wending genomen hebben ten opzichte van eerdere standpunten. De vrijheid wordt niet aan banden gelegd; de voorwaarden die aan vrijheid gesteld moeten worden zijn hier nader beschreven. Wellicht bestonden deze verwijten eerder buiten de kring der Montessorianen dan erbinen.

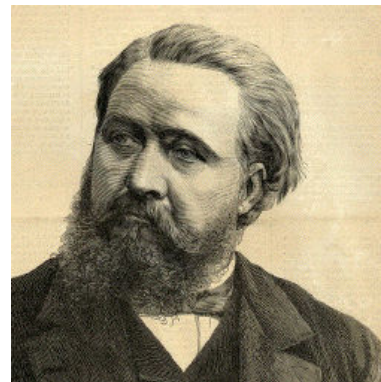
Bezwaren van Cornelia Philippi

Itard

Séguin

Bourneville

De kinderen in het klasje dat Philippi's moeder in Den Haag heeft ingericht zijn onrustig, ze hebben weinig belangstelling voor het zintuiglijk materiaal. En Philippi twijfelt aan de wetenschappelijke onderbouwing. Montessori bedenkt het niet allemaal zelf, maar bouwt voort op het werk van Itard, Séguin en Bourneville. Drie Franse artsen die zich bezighielden met de opvoeding van kinderen met een beperking.

Aanvankelijke wanorde en desinteresse wordt ook door Montessori zelf genoemd in *Zelfopvoeding*. De Amerikaanse leidster Miss George rapporteert dit. Maar schrijft daarna:

"In a few days that nebulous mass of whirling particles—the disorderly children—began to take definite form. The children seemed to begin to find their own way; in many of the objects they had at first despised as silly playthings, they began to discover a novel interest, and, as a result of this new interest, they began to act as independent individuals." Miss George's subsequent expression is: "They became extremely individual." "Thus it came to pass that an object of absorbing interest to one child had not the slightest attraction for another; the children were strongly differentiated in their manifestations of attention . . . ." "The battle is only definitively won,

¹ *Zelfopvoeding, Methode voor het Lager Onderwijs* blz. 66 en 67.

when the child discovers some particular object which spontaneously excites great interest in him. Sometimes this enthusiasm awakens unexpectedly, or with curious rapidity.”

Er zullen ongetwijfeld ook groepen geweest zijn waar de door Montessori beschreven ommekeer moeizamer of helemaal niet tot stand kwam. Maar in het algemeen waren de resultaten die Montessori zelf in Rome behaalde elders reproduceerbaar.

Wat de drie Franse artsen betreft: Montessori noemt ze uitgebreid in *De Methode*. Het kan Philippi niet ontgaan zijn. In het tweede hoofdstuk 'Geschiedenis der Methoden' worden ze meerdere malen genoemd en geprezen. In het Engels draagt een van de rekenmaterialen tot op de dag van vandaag de naam van Séguin. (getalrekken heten Séguin Boards)

Piaget en Decroly

Jean Piaget

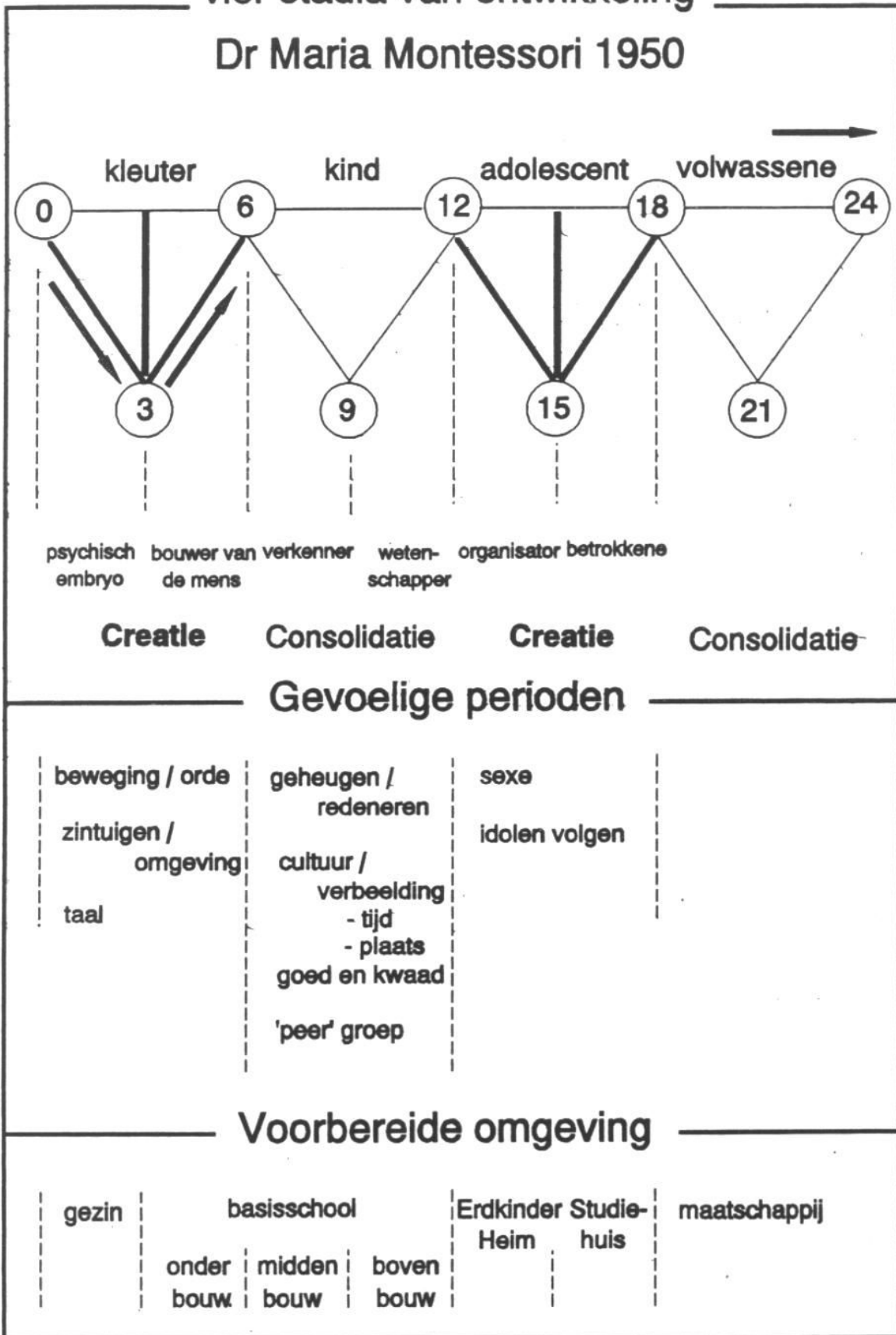
Tussen Montessori en Piaget bestond een relatie die op een bepaald moment intens genoemd kan worden. Piaget was voorzitter van de Zwitserse Montessorivereniging. De ontwikkelingsstadia die een kind in zijn ontwikkeling doormaakt bestaan zowel in de theorie van Piaget als in die van Montessori. Ik noem eerst die van Montessori:

Maria Montessori onderscheidt vier ontwikkelingsfasen. Die van de Kleuter, het Kind en de Adolescent naar de Volwassene. Deze periodes zijn onderverdeeld in twee keer drie jaar. Ze hebben een eigen naam als typering: Van 0 – 3 jaar het psychisch embryo, 3 – 6 jaar de bouwer van de mens, enz. Deze fasen worden als het ware 'geregeerd' door verschillende 'gevoelige perioden' (Itard en Hugo de Vries) waarop moet worden aangesloten door het aanbieden van bij de perioden passen ontwikkelingsmaterieel in een voorbereide omgeving. Mits op een correcte manier aangeboden, zal dit materiaal de optimale ontwikkeling bevorderen. Het kind krijgt zo de gelegenheid om zichzelf te ontwikkelen met hulp van zijn leidster die hem in contact brengt met het juiste materiaal op het juiste moment. Het bezig zijn met materiaal wordt werken genoemd. Niet spelen. Mijn kleinzoon van vijf meldt me ook nu nog trots: "Ik heb vanmorgen vijf werkjes gedaan."

Kinderen moeten opgroeien in een omgeving die is ingericht met oog op hun behoeften in een bepaalde ontwikkelingsfase. Van 0 – 3 jaar is dat de gezinsomgeving. Daarna van 3 – 6 jaar de Onderbouw van de Basisschool. Van 6 – 9 jaar de Middenbouw en van 9 – 12 jaar de Bovenbouw. Voor Adolescenten stelde zij een Erdkinderheim voor. In Nederland werd die omgeving niet gerealiseerd. Er ontstonden andere Montessorivormen die binnen de wettelijke mogelijkheden in Nederland gerealiseerd konden worden: Het Montessorilyceum, de Montessori ULO en een Montessorischool voor LHNO.

vier stadia van ontwikkeling

Dr Maria Montessori 1950

'Montessori Today' Jan/Feb 1988 - Camillo Grazzini : 'Four planes of development'

Piaget onderscheidde een periode van 0 – 2 jaar waarin het kind kennis opneemt via de zintuigen. Hij noemde dat de sensomotorische periode. Dan volgt de pre-operationele periode van 2 – 7 jaar. Het kind leert door taal en kan nog niet redeneren. In de concreet operationele fase kan het dat wel. Kennis wordt nu verworven door logisch denken en classificeren van de werkelijkheid. In de operationele fase redeneert het kind zoals een volwassene. Dat doet het vanaf het 11 jaar. Wat opvalt in beide fasetheorieën is dat ze een sterke overeenkomst vertonen.

De leertheorie van Piaget kan als volgt worden samengevat:

- Kinderen verwerven kennis door in te gaan op de wereld om hen heen: interactie
- zij doen dit door actief te leren: het manipuleren, transformeren en combineren van allerlei materialen
- zij scheppen orde in de chaos die op hen afkomt: cognitief schema
- bepaalde ervaringen en informatie worden opgenomen: assimilatie
- het cognitief schema wordt aangepast: accommodatie

Intelligentie is het vermogen om zich aan zijn omgeving aan te passen door middel van accommodatie en assimilatie.²

Ovide Decroly

Decroly introduceerde de 'centres d' interest' en daarmee de globale benadering. Dat is een andere weg dan de weg die Maria Montessori kiest. Haar leesonderwijs begint niet bij lezen, maar bij het eenvoudiger schrijven. Van letters worden woorden gemaakt met losse letters op een kleedje die na enige tijd kunnen worden teruggelezen. Dan begint het leesonderwijs dat gaat van woord naar zin en tenslotte naar een meerregelige tekst.

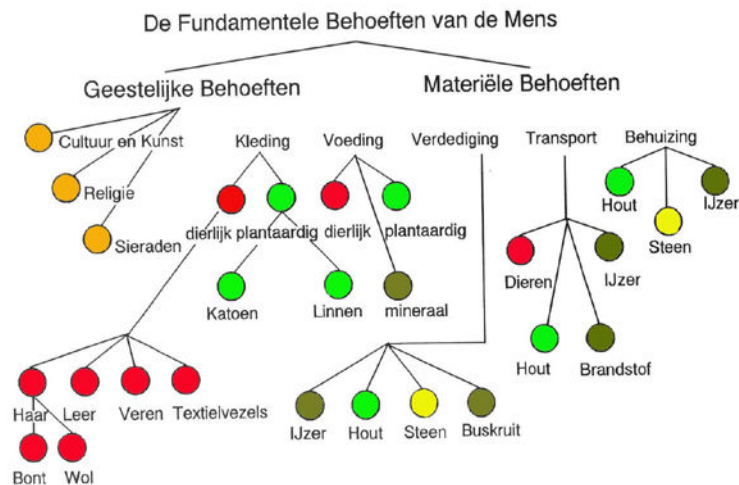
De Centres d' Intérêt zijn:

- Voeding
- Bescherming
- Verdediging
- Samenwerking

Ook hier een sterke overeenkomst. Namelijk met 'De Fundamentele Behoeften van de Mens', waarmee Maria Montessori haar geschiedenisonderwijs begint.

---

² Deze samenvatting is van de hand van Ton de Zwart. Hij vond dat ik met zes regels tekst Piaget tekort deed. Hij heeft gelijk!

Het is onjuist te zeggen dat Montessori in de presentatie van leerstof uitgaat van afzonderlijke delen. Haar aardrijkskunde bij voorbeeld begint met de aanbieding van een aardbol waarop land en water zijn aangegeven. Water is glad en blauw. Land is geel en ruw. De aanbieding is de eenvoud zelf: "Dit is de aarde waarop wij leven." Vanuit dat concept ontrolt zich de aarde in steeds gedetailleerder vorm. Het land is verdeeld in werelddelen, het water in oceanen. De werelddelen in landen en de oceanen in zeeën. En zo komt het kind tenslotte uit bij zijn eigen land en de stad in dat land waarin hij leeft.

Spel en werk

Van Reesema meldt ons dat haar uitgangspunt bij het vernieuwen van het onderwijs aan kleuters het spel is. Zoals Montessori teruggaat tot Itard, Séguin en Bourneville valt zij terug op een boekje van een kinderarts in Schotland, John Strachan. Ze vertaalt het boek in het Nederlands: *On Play* wordt *Wat is het Spel der Kinderen*.

Ook de Casa dei Bambini heeft in het begin een overvloed aan speelgoed:³

"..verder van dozen met huisjes, bomen, kudden schapjes en andere dieren van papier maché, - celluloid poppetjes en eendjes die in het water kunnen drijven, - van bootjes met matrozen, soldaatjes, treintjes die kunnen rijden, - fabriekjes, boerderijen en met woonhuisjes en paarden en koeien in omheinde ruimten enz. .."

Montessori gebruikte dit speelgoed ook bij het lezen. Ze schreef namen van speelgoedjes, die ze op een tafel uitstalde, op een strookje papier. Kinderen mochten een strookje uit een doos trekken en meenemen naar hun plaats. Daar lezen ze het strookje en lopen een voor een naar de tafel waar ze de naam van het speelgoedje

³ *De Methode, de ontdekking van het Kind* blz. 251.

uitspreken, het aanwijzen en het strookje aan de leidster geven. Die kijkt of het goed is en dan mag het kind het speelgoedje meenemen naar zijn plaats en ermee spelen.

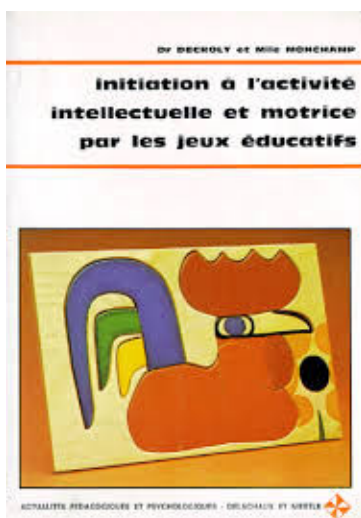
Verbaasd constateerde Montessori vervolgens dat het spelen met het speelgoedje van de kinderen niet hoefde. Ze lazen liever de strookjes, wezen het speelgoedje aan en trokken dan direct een nieuw strookje. Het lezen van die strookjes had meer hun belangstelling dan het spelen met het speelgoedje. In een voetnoot (blz. 250) merkt Montessori nog op dat het speelgoed van lieverlee in het vergeetboek raakte.

In *Het Geheim van het Kinderleven* (1937) formuleert ze het nog krachtiger:

“Ofschoon de school prachtig mooi speelgoed bezat, kozen de kinderen dat nooit. Dat verwonderde mij zo, dat ik zelf tussenbeide kwam om hun te laten zien hoe je met zulk speelgoed moet omgaan. Ik leerde hun het kinderservies te gebruiken en de kachel in de kleine poppenkeuken aan te steken, terwijl ik er een mooie pop naast zette. Een poosje toonden de kinderen belangstelling, maar dan gingen zij weer weg en kozen dat speelgoed nooit spontaan. Daardoor begreep ik, dat in het kinderleven het spelen misschien iets van lager rang is, waar zij hun toevlucht toe nemen bij gebrek aan iets beters, maar dat er dus belangrijker dingen zijn, die in de kindergeest de voorrang hebben op nutteloos vermaak.”⁴

Montessori borg het speelgoed op en beperkte zich tot het werk: het lezen van strookjes met woordjes. Waar Philippi's onderzoek leidt tot de conclusie dat bouwen, vrij tekenen en vrij spel kinderen het meest boeit komt Montessori op basis van haar ervaringen tot een andere conclusie: Als kinderen de keus krijgen verkiezen ze werk boven spel. Werken met het ontwikkelingsmateriaal wel te verstaan.

De werkhoeken

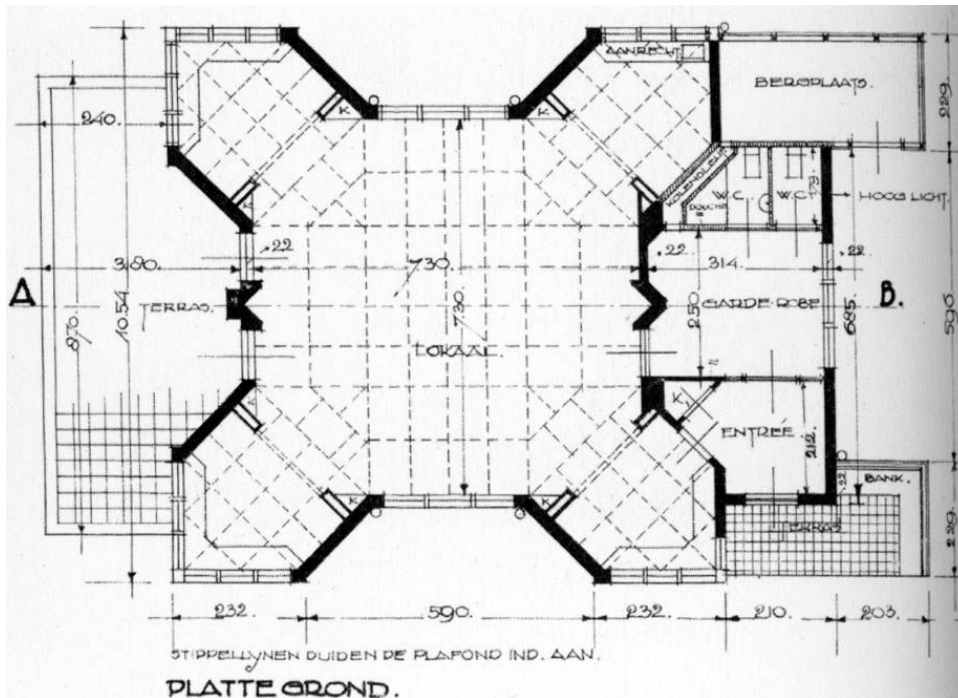
Philippi meldt hoe ze lokalen inrichtte met werkhoeken voor het spelen met poppen, het bouwen met blokken, het zintuiglijk materiaal van Montessori en 'les jeux éducatifs' van Decroly. Het idee van werkhoeken was al eerder toegepast door de architect Leen van der Vlugt toen hij in 1928 het Montessorischooltje bouwde op het terrein van het Theosofisch Genootschap in Valkeveen.

Het schooltje heeft een grote centrale ruimte met vier werkhoeken. Een hoek is ingericht voor de oefeningen uit het dagelijks leven. De hoek heeft een aanrecht op kinderhoogte.

In de andere hoeken kon het zintuiglijk materiaal en het materiaal voor respectievelijk taal en rekenen overzichtelijk worden opgesteld. De speciaal voor het Montessorionderwijs gebouwde scholen in Amsterdam in de jaren dertig van de vorige eeuw

⁴ Blz. 161 en 162

hebben ook deze kenmerken. Er is een keukentje voor de oefeningen uit het dagelijks leven. Naast de grote ruimte waarin het materiaal is opgesteld is er een kleinere ruimte, de rustkamer, waar kinderen zich alleen of in groepjes kunnen terugtrekken.

Het voorbeeld van het inrichten van een groepslokaal met werkhoeven is Philippi dus al door Montessori gegeven.

De Eclectische Werkwijze

Het is vrij opmerkelijk dat scholen die in een andere setting gebruik wilden maken van de Montessoriwerkwijze – bij voorbeeld door met delen van het Montessorimateriaal te werken – daarin nooit geslaagd zijn. Eigenlijk is alleen Montessori's aanklacht tegen vrijheid belemmerende schoolbanken⁵ buiten de Montessorischolen succesvol opgepakt. De schoolbanken werden in heel veel scholen vervangen door lichte, makkelijk hanteerbare en verplaatsbare tafeltjes en stoeltjes.

In Amsterdam werden in de jaren na de Tweede Wereldoorlog in de Westelijke tuinsteden een aantal openbare 'combinatiescholen' gesticht. Scholen met een Montessoriafdeling en een afdeling voor regulier onderwijs. Op het Frederiksplein volgde de neutraal bijzondere ASVO school dezelfde werkwijze. De bedoeling was dat in deze scholen Montessorionderwijs en regulier onderwijs van elkaar zou leren en dat er een soort van symbiose tussen deze twee werkwijzen zou ontstaan, die dan de school van de toekomst zou worden. Van die symbiose is het niet gekomen.

⁵ *De Methode, de Ontdekking van het Kind* blz. 21

Onderwijsdeskundigen die hun wortels in het Montessorionderwijs hadden – Helen Parkhurst en Cornelia Philippi bij voorbeeld – gingen uiteindelijk hun eigen weg. De weg die Parkhurst ging leidde tot het Daltononderwijs. In Nederland was de Dalton-school succesvol.

Ik denk dat het niet eenvoudig is om Montessoriwerkwijzen te introduceren op reguliere scholen. Minder of meer verborgen achter het dagelijks handelen huldigt elke school een aantal uitgangspunten, een filosofie van de opvoeding. Laten we even kijken naar de *Orbis Sensualium Pictus* van Comenius en het gezegde “Help mij het zelf te doen” van Maria Montessori.

Comenius en Montessori

Comenius

(“Orbis sensualium Pictus” 1 Inleiding)

Leraar: “Ik leid je overal heen,
ik laat je alles zien, ik
benoem alles voor je”

Jongen: “Hier ben ik, leid me,
in naam van God”

Montessori

“Help mij het zelf te doen”

(Dr. Maria Montessori)

- Het leermiddel is de kracht
waardoor het Kind zichzelf
iets leert.

- De leerkracht is middelaar

(Naar F.J.J. Buytendijk “Leerkracht en Leermiddel”)

De onderwijsfilosofie die achter de uitspraak van Comenius verborgen gaat is dat het kind iets leert van de leraar. Terwijl bij Montessori het kind zichzelf iets leert. De leraar is het daarbij behulpzaam. Als je de gedachtegang van Maria Montessori niet onderschrijft, maar wel die van Comenius dan wordt het lastig om bij voorbeeld haar zintuiglijk materiaal in je school in te zetten. Als het materiaal een uitlegmiddel in de handen van de leraar wordt dan kan niet verwacht worden dat het kind er zelfstandig zichzelf iets mee leert. De leraar heeft dat immers (al dan niet succesvol) al gedaan. Ik neem het zintuiglijk materiaal hier als voorbeeld, omdat Philippi het in haar school gebruikte.

Het Montessorimateriaal ontleent zijn kracht mede aan de totale structuur. De oefeningen uit het dagelijks leven hebben de bewegingen van de kleuter geoefend, zodat die het zintuiglijk materiaal zonder moeite kan hanteren. En door het zintuiglijk materiaal te hanteren bereidt de kleuter ook zijn toekomstige schrijf – en leesvaardigheid voor. En zo zijn er tal van verbanden.

Ik ken 'les jeux éducatifs' van Decroly niet voldoende om te weten of ze een hulpmiddel in de handen van de leerkracht zijn of een kracht waardoor het kind zichzelf iets leert. Mocht het eerste het geval zijn dan wordt bij het kind een lenigheid van geest verondersteld waardoor het de ene keer (al dan niet in naam van God) geleid wordt door de leraar en de andere keer geacht wordt zichzelf te ontwikkelen. In het Montessorionderwijs is het altijd "Help mij het zelf te doen". Daar wordt uitgegaan van één filosofie. De aanpak is altijd coherent en dat is makkelijk voor het kind.

Maria Montessori kende aan het door haar bedachte materiaal nog een andere rol toe dan dat je er jezelf iets mee leert. In *Het Geheim van het Kinderleven* beschrijft ze de 'herhaling van de oefening'.⁶

Een meisje van ongeveer drie jaar herhaalt een oefening met het cilinderblok, waarbij cilinders van verschillende afmetingen in daarbij passende gaten in een blok gezet worden en er vervolgens weer worden uitgehaald. Maria Montessori telt tweeënveertig herhalingen. Het meisje gaat zelfs door met de oefening als kinderen zingen en om haar heen lopen. Als ze met het blok op een tafeltje gezet wordt gaat ze ook dan geconcentreerd door. Na die tweeënveertig herhalingen lachte ze tevreden en keek met glinsterende ogen om zich heen. Uitgerust en levenslustig.

Dit verschijnsel noemde Montessori de 'polarisatie van de aandacht'. Het brengt op den duur een gedragsverandering in kinderen teweeg, die ze 'normalisatie' noemt. Het genormaliseerde kind vertoont een geordend gedrag en kan de opvoeder uit eigen vrije wil gehoorzamen. Kortom het is een typisch Montessorikind geworden.

Ik vind een eclectische werkwijze niet te verkiezen boven een werkwijze die van een eenduidige filosofie van de opvoeding uitgaat.

De Proef op de Som

Men heeft Maria Montessori wel verweten dat zij niet – zoals bij voorbeeld Piaget – de achtergronden van haar werkwijze verantwoord heeft met wetenschappelijke studies en publicaties. En inderdaad Piaget toonde zijn fasen theorie aan met onderzoek. Montessori heeft in die zin haar ontwikkelingstheorie niet bewezen.

---

⁶ Op blz. 157 en 158

Maar ze heeft wel haar beweringen gedaan op basis van langdurige observaties in scholen die onder haar persoonlijke leiding stonden. Al in 1915, toen ze zelf nog in de Verenigde Staten verbleef, opende haar medewerker Anna Maccheroni een Casa dei Bambini in Barcelona. De Catalaanse autoriteiten wilden het onderwijs hervormen en riepen daarbij haar hulp in. De school was een groot succes. Daarom gaf Montessori in 1916 een cursus in Barcelona. Studenten boden haar daar de 'gouden stoel' aan die ook op de Montessoritoonstelling in Noordwijk te zien is. Later werd deze Casa uitgebreid tot de Escola Montessori voor kinderen van 3 tot 10 jaar. Bij deze school hoorde de Seminari Laboratori de Pedagogia. Montessori gaf er haar cursussen en experimenteerde er met de methode.

Anna Maccheroni

Toen Maria Montessori door de Spaanse burgeroorlog in 1936 gedwongen werd om Barcelona te verlaten ging ze tenslotte in Nederland wonen. In Laren stichtte ze eerst een Casa dei Bambini in de villa 'De Binckhorst', die ook na de Tweede Wereldoorlog nog jaren in die villa gevestigd was. Later werd er op het landgoed 'Groenendaal' hetzelfde gedaan als wat eerder in Barcelona plaatsvond. Montessori had er een Casa dei Bambini en een Lagere School voor Montessori-onderwijs, die ook een afdeling had voor kinderen met leer – en gedragsmoeilijkheden. Verder was er een opleiding waar kleuterleidsters een Montessoridiploma konden behalen. Ook hier maakte een oorlog (Tweede Wereldoorlog 1940 – 1945) een einde aan Montessori's scholen en studiecentrum. Tijdens haar verblijf in India sloten de Duitsers 'Groenendaal' en voegden de school samen met een andere Larense Montessorischool, die niet onder haar leiding stond. Na haar terugkeer in Nederland heeft ze geen nieuw Montessoricentrum meer gesticht.

Maastricht, 11 november 2014.
Herzien op 21 november 2014.

Fred Kelpin

Bronnen:

Boeken van Maria Montessori:

De Methode, de Ontdekking van het Kind
1973 – 9. Paul Brand – Bussum

Zelfopvoeding 1

<https://archive.org/details/advancedmontess00montgoog>

ook gebruikt:

Zelfopvoeding, Methode voor het Lager Onderwijs
1934-2. Van Holkema & Warendorf N.V. – Amsterdam

Zelfopvoeding 2

[https://archive.org/stream/advancedmontess00livigoog - page/n12/mode/2up](https://archive.org/stream/advancedmontess00livigoog/page/n12/mode/2up)

Het Geheim van het Kinderleven

1937-2. Van Holkema en Warendorf N.V. – Amsterdam

Andere boeken en artikelen:

In Rusteloze Arbeid

De betekenis van Cornelia Philippi – Siewertsz van Reesema (1880 – 1963) voor de ontwikkeling van het onderwijs aan het jonge kind.

Dr. Maartje Hazenoot

27 mei 2010. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen.

Kleuterwereld en Kleuterschool

Bijdrage tot het inzicht in de betekenis der bezigheden, het onderling contact en het spel van kleuters.

C. Philippi – Siewertsz van Reesema

1954. Wereldbibliotheek – Amsterdam, Antwerpen

Orbis Sensualium Pictus

Jan Amos Comenius

z.j. V+K Publishing – Laren (N.H.)

Leerkracht en Leermiddel

Prof. Dr. F.J.J. Buytendijk

in *Montessori Perspectieven*

1961. J.H. de Bussy – Amsterdam

